

HISTORISK TIDSSKRIFT

Bd 95: 1995

Oversigter

Dansk identitetshistorie

AF

BERNARD ERIC JENSEN

Der er for tiden en betydelig interesse for dansk identitetshistorie, og interessen er at finde såvel inden for som uden for universitetets mure. Mangfoldige identitetshistoriske artikler og bøger bliver derfor udgivet i disse år. Kun en del af denne forskning tages op i det følgende. Det drejer sig i første række om bind 3 og 4 af *Dansk Identitetshistorie* (1992), der fører analyserne i de to foregående bind op til i dag.¹ Det drejer sig dernæst om *På sporet af dansk identitet* (1992), der med afsæt i firebindsværket har søgt at give en samlet fremstilling af dansk identitetshistorie.² Det drejer sig også om *Dansk Identitet?* (1992), – en samling foredrag med ophav i et tværfagligt seminar ved Center for kulturforskning i Århus.³ Her skal endvidere nævnes *Danskernes identitetshistorie* (1993), en tekstanologi udgivet af Thorkild Borup Jensen som supplement til identitetshistorien⁴, og *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past* (1994), der går tilbage til to kollovier afholdt i 1989-90.⁵

Der er i alt tale om mere end 2000 siders dansk identitetshistorie. Bidragene er meget forskellige i omfang, tilgang og sigte. Variations-

¹ Ole Feldbæk (udg.), *Dansk Identitetshistorie*, bd. 3 Folkets Danmark 1848-1940, København, C.A. Reitzel, 1992, 673s. & bd. 4 Danmark og Europa 1940-1990, København, C.A. Reitzel, 1992, 589s. – forkortet: DIH.

² Flemming Lundgreen-Nielsen (udg.), *På sporet af dansk identitet*, København, Spektrum, 1992, 310s. – forkortet: SDI.

³ Uffe Østergård (udg.), *Dansk Identitet?*, Århus, Aarhus Universitetsforlag, 1992, 238s. – forkortet: DI.

⁴ Thorkild Borup Jensen (udg.), *Danskernes identitetshistorie*. Antologi til belysning af danskernes selvforståelse, København, C.A. Reitzel, 1993, 405s – forkortet: DI-A. Den supplerer hans tidligere antologi: *Danmark og danskerne*, 1979.

⁵ C. Bjørn, A. Grant & K. J. Stringer (udg.), *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past*, Copenhagen, Academic Press, 1994, 229s. – forkortet: NNP.

bredden kan antydes ved at se på bd. 3 og 4 af *Dansk Identitetshistorie*. De mindste bidrag er på små 25 sider, det største på næsten 400, tre er mellem 50 og 100 og fire på mellem 100 og 200. Det er ikke muligt her at analysere og vurdere alle dele eller sider af en så omfattende forskningsindsats. Jeg må begrænse mig til en række hovedpunkter og vil her – som ved behandlingen af bd. 1 og 2 af *Dansk Identitetshistorie*⁶ – se både på forskningsresultater og på forskningsstrategi. Afslutningsvis vil jeg forsøge at gøre status og i den forbindelse også komme ind på spørgsmålet om dansk faghistories forhold til den pågående kamp om danskernes identitet.

Skabere af dansk identitet

National identitet er en blandt mange kollektive identiteter. Mange oplever i dag 'det nationale' som både noget naturligt og noget selvfølgelig, men det er hverken naturligt eller selvfølgelig. Man kan diskutere, hvor langt tilbage i tid man kan spore denne form for identitet. Det fremherskende synspunkt synes i dag at være, at først fra slutningen af 1700-tallet begyndte 'det nationale' at spille en betydningsfuld rolle i den kollektive identitetsdannelse blandt større samfundsgrupper.⁷ Flere opgaver følger heraf.

En er at få klarlagt, hvorledes dette nye identitetsparameter blev etableret. Der er behov for at få undersøgt, hvem der vakte og befordrede interessen for 'det nationale', og hvordan det blev gjort til et afgørende identitetsparameter og en af vor tids dominerende diskurser. En anden opgave er at få klarlagt, hvorledes den nationale identitet forholdt sig til andre forhåndenværende identiteter. For som Linda Colley rigtigt påpeger: »Identities are not like hats. Human beings can and do put on several at a time«.⁸ Det må derfor undersøges, om 'det nationale' befandt sig i et symbiotisk eller i et konflikt- og konkurrencepræget forhold til andre kollektive identiteter.

Sådanne problemstillinger kan behandles på både et individniveau og et kollektivt niveau. Den nye forskning har i første række rettet opmærksomheden mod den kollektive dimension. I et par tilfælde er enkeltpersoner dog placeret i centrum for undersøgelsen. Det drejer sig om N.F.S. Grundtvig og Niels W. Gade – begge nøglefigurer som skabere

⁶ Jf. B.E. Jensen, »Dansk identitetshistorie«, *Historisk Tidsskrift*, bd. 92, 1992, s.326-47 & 350-52.

⁷ Jf. fx A. D. Smith, *National Identity*, 1991, kap. 1-4.

⁸ L. Colley, *Britons. Forging the Nation 1707-1837*, 1992, s.6.

af, hvad der i sam- og eftertid er blevet oplevet som 'det særligt danske'. I bd. 3 af Identitetshistorien har litteraturhistorikeren Flemming Lundgreen-Nielsen en afhandling om *Grundtvig og danskhed* og musikhistorikeren Niels Martin Jensen en om *Gade og den nationale tone*. Deres tilgange er meget forskellige, men har et vigtigt fælles kendetegn: begge søger at etablere en sammenhæng mellem et individuelt og et kollektivt analyseniveau.

Lundgreen-Nielsens undersøgelse har et dobbelt udgangspunkt. Dels at der ikke findes nogen større undersøgelse af Grundtvigs danskhed, dels at »Grundtvigs evne til at få sin forståelse af det danske accepteret, i eftertiden endda stærkere end i samtiden, kan historisk set virkelig (...) kaldes 'mageløs'« (DIH 3,10). Lundgreen-Nielsen har ret i, at der er behov for empiriske undersøgelser af, hvordan og hvorfor Grundtvig kunne få en sådan gennemslagskraft. Hans anden præmis synes til gengæld problematisk. Grundtvigs forståelse af danskhed har måske ikke som sådan været gjort til genstand for større undersøgelser. Men der findes en forskning i og debat om baggrunden for og indholdet af Grundtvigs forståelse af nation, folk og det folkelige. Jeg tænker her især på Helge Grells disputats fra 1988, hvor hovedsynspunktet er, at Grundtvigs kristne livsanskuelse og teologi var afgørende for hans syn på 'det nationale' og 'det folkelige'.⁹ Som det vil fremgå, kunne Lundgreen-Nielsens afhandling have vundet betydeligt, havde den mere direkte forholdt sig til den styrende problemstilling i denne forskning.

Det overordnede synspunkt hos Lundgreen-Nielsen er, at Grundtvig var skaberen af »en troværdig myte« (sst.,11) og blev »en åndelig folkeleder af hidtil uset format« (sst.,77). Grundtvigs indflydelse søges klarlagt gennem en undersøgelse af hans kulturpolitiske indsats i foreningen Danske Samfund 1839-44, gennem eenmands-tidsskriftet *Danskeren* 1848-51, i *Den Danske Forening* 1853-56 og gennem hans skrifter i forbindelse med krisen og krigen i 1864. Når Grundtvigs indvirkning på samtiden skal forklares, peger Lundgreen-Nielsen i første række på hans satsning på det mundtlige – altså hans mange taler og sange. Grundtvigs Mands-Minde-forelæsninger fra 1838 tillægges således en afgørende betydning for hans opbakning blandt »et par generationer af yngre mandlige københavnere« (sst.,31). Og Lundgreen-Nielsen betragter Danske Samfund som Grundtvigs egen folkehøjskole, hvor han fik »prø-

⁹ Jf. Helge Grell, *Skaberånd og folkeånd. En undersøgelse af Grundtvigs tanker om folk og folkelighed og deres forhold til hans kristendomssyn*, 1988 samt J. H. Schjørring (red.), *Menneske først, kristen så. Helge Grells Grundtvig-disputats til debat*, 1988. Grell og Lundgreen-Nielsen gennemgår og bearbejder til dels samme kildemateriale – fx tidsskriftet *Danskeren*.

vet og bekræftet bæreevnen i det mundtlige talte og sungne levende ord« (sst., 78).

Lundgreen-Nielsens afhandling er meget lang, virker kildestyret og er til tider ganske omstændelig. Dens styrke er, at den giver en detaljeret gennemgang af Grundtvigs praktiske arbejde med og for danskheden. Det påvises fx her, at begrebet 'det folkelige' oprindeligt var en personlig purisme – altså Grundtvigs fordanskning af fremmedordet 'nationalitet' (sst., 97). Afhandlingens begrænsning er imidlertid også klar. Lundgreen-Nielsen har sat sig for at undersøge og forklare Grundtvigs indvirkning på samtiden. Men det er kun afsendersiden af dette forhold, der tages op. Han beskæftiger sig ikke med spørgsmålet om, hvad der ud fra modtagergruppernes synsvinkel gjorde Grundtvig interessant og speci- el.

Gøres det, må der ses nærmere på det forhold, at Grundtvig indtog en nøglestilling som brobygger mellem en eksisterende og en ny kollektiv identitet. I en dansk sammenhæng var det i første række ham, der fik samtænkt 'det kristne' og 'det nationale' ved at etablere en snæver forbindelse mellem kristendom og folkelighed, mellem kristenfolket og det danske folk. Lundgreen-Nielsen kommer selvfølgelig ind på forholdet mellem kristendom og danskhed, men placerer det ikke centralt i forsøget på at udrede Grundtvigs virkningshistorie. Skal hans indflydelse i sam- og nærmeste eftertid imidlertid forklares, må opmærksomheden – mener jeg – især rettes mod det symbiotiske forhold mellem en religiøs og en national identitet, som Grundtvig brugte store dele af sit forfatterskab på at bearbejde og udmønte.¹⁰

Til forskel fra Lundgreen-Nielsen er Niels Martin Jensen meget meto- disk og teoretisk bevidst i sin tilgang til det identitetshistoriske forsk- ningsfelt. Udgangspunktet er konflikten mellem to musikopfattelser i 1800-tallet: en universalistisk over for en nationalromantisk. Ifølge sidst- nævnte havde musikken en særlig mulighed for at afspejle og udvikle nationalfølelsen, fordi den mest direkte talte følelsernes sprog. Spørgs- målet om Gade og den nationale tone søger Jensen at besvare ved at anvende en receptionshistorisk tilgang. Han interesserer sig ikke kun for Gades selvforståelse, men også for hvorledes hans musik blev modtaget i samtiden. Og han har her undersøgt og sammenlignet den danske og

¹⁰ Etableringen af en symbiotisk sammenhæng mellem en eksisterende religion/kon- fession og den nye nation er et velkendt forhold – jf. H. Ben-Israel, »The Role of Religion in Nationalism«, i ds. (udg.) Religion, Ideology and Nationalism in Europe and America, 1986. Det indtager således også en central plads L. Colleys analyse af etableringen af en britisk identitet (se n.8).

den tyske reception af Gades værker. Der er kommet en spændende og perspektivrig afhandling ud af det.

Jensen ser musikken som led i opbygningen og fastholdelsen af en national ideologi. I nationalromantikken blev folkevisen tolket som et udtryk for 'folkeånden' og kom følgelig til at stå centralt i udviklingen af en nationalkunst, herunder også den nationale musik. Jensen retter især opmærksomheden mod Gades brug af temaer og melodier fra folkeviserne i sine kompositioner. Højdepunktet blev Elverskud fra 1854, »der kom til at stå som Gades mest danske værk. I ingen anden af hans større kompositioner hørte man så tydeligt en nordisk, en dansk, en national tone« (DIH 3,289).

Den receptionshistoriske analyse bruges til at klarlægge og forklare, hvorledes man i samtiden opdagede, at Gade var skaberen af en særlig national tone. Da Gades Ossian-ouverture blev uropført i København i 1841, var der ingen, der bemærkede, at der i dette værk skulle findes en særlig dansk eller nordisk tone. Men da værket det følgende år blev opført i Leipzig, pegede tyske musikkritikere på dets nationale og 'ægte nordiske karakter'. Det var således gennem den københavnske presses rapporter om den tyske modtagelse af Gades Ossian-ouverture og første symfoni (1843), »at det hjemlige kultur- og musikliv blev opmærksom på den nationale tone i Gades gennembrudsværker, førend det selv synes at have erkendt den« (sst.,242).

Dette perspektiv forfølges videre. I forbindelse med Gades Comala (1846) fremhævede tyskere »den nationale folketone, hin musikalske mystik fra Norden«, hvorimod man herhjemme så det »mere som et tysk end som et dansk værk« (sst.,260-1). Ved at bruge en sammenlignende receptionshistorisk tilgang får Niels Martin Jensen vist, hvorledes 'det nationale' er en konstrueret og situationsbestemt størrelse, og han får derigennem historiseret og relativiseret den fremherskende opfattelse af folk og nation.

Det nationale som fælles norm og ramme

En påtrængende forskningsopgave består i at få klarlagt, hvorledes stat og samfund blev 'nationaliseret' i løbet af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Denne opgave er mindst to-leddet. Der er dels behov for at få eftersporet ikke alene, hvilke grupper og institutioner der udgjorde omdrejningsakslerne i forbindelse med en 'fordanskning' af det politiske, kulturelle og økonomiske liv, men også de situationer og sammenhænge, i hvilke dette skete. Der er ligeledes behov for at få analyseret, hvorledes 'det danske' blev forstået og fortolket, og dermed få afdækket,

hvordan grænsen mellem 'de danske' og 'de andre' blev defineret og draget. Til sammen udgør det forudsætningen for at få indsigt i, hvorledes 'det nationale' kom til at virke som ny fælles norm og ramme.

I bd. 2 af *Dansk Identitetshistorie* havde Lorenz Rerup en afhandling om den politiske nationalismes udvikling og udbredelse indtil 1845. En af dens centrale pointer er, at selvom nationalliberalismen synede af meget i 1840'erne, så var den egentlig »afgrænset til en talmæssig lille gruppe af bybefolkningens borgerskab og embedsborgerskab, aldermæssigt formodentlig overvejende yngre lag« (DIH 2,387). I bd. 3 finder man så analysens andel del. Dens titel: *Folkestyre og danskhed. Massenationalisme og politik 1848-1866* angiver den ramme, inden for hvilken Rerup arbejder. Hans sigtepunkt er at klarlægge dels forholdet mellem folkestyre og danskhed, dels nationalismens overgang fra elite- til massepolitik.¹¹

Som doktrin satte nationalliberalismen to spørgsmål på den politiske dagsorden: et om folkets deltagelse i rigets styre og et om folkets territoriale grænser. Rerup gennemgår, hvorledes kravene om folkestyre og danskhed kom i konflikt med hinanden i den politiske kamp fra martsbevægelsen i 1848 indtil den reviderede grundlov af 1866 – altså hvorledes »en fastlæggelse af folkets territorium vendte sig (...) mod det folkestyre, der var blevet opnået« (sst,365). Samtidig er det afgørende for Rerup at påpege, at indtil 1858 er det »talmæssigt små, socialt smalle, særligt politisk aktive grupper, som bærer den nye nationale ideologi« (sst,419). Selve overgangen fra elite- til massepolitik placerer han i tidsrummet omkring rigsdagsmændenes adresse og valget i 1861.

Spørgsmålet om overgangen fra en elite- til en massenationalisme er vigtigt, men er indtil nu ikke blevet undersøgt nærmere. Når det ikke er sket, skyldes det, at historikere normalt har klaret problemet ved at henvise til 'ånden fra 1848'. Rerups historiografiske referencepunkt bliver derfor en kritik af denne konstruktion. Han reducerer 'ånden fra 48' til »en stråild« (sst,356); det er både velbegrundet og velgørende.

Afhandlingens begrænsninger er dog også klare. Den første er, at den i alt væsentligt er begrænset til 'high politics': elitens manøvrer og indbyrdes stridigheder. Han graver således slet ikke ned i de socio-kulturelle forudsætninger for, at »det danske bondeland« kunne/lod sig blive »taget ind under den nationale plov« i 1860'erne (sst,435). Det ville ellers have været oplagt at se nærmere på spredningen af den litterære nationalisme inden for bondestanden og dermed etablere en kobling til grundtvigianismens fremvækst.

¹¹ En kort samlet fremstilling af Rerups synspunkter findes i »Elitær og emancipatorisk nationalisme«, *Vandkunsten*, nr. 7/8, 1992.

Den anden begrænsning er, at han stopper op, da det for alvor er ved at blive interessant, nemlig i 1861. Det bliver derfor kun til en bemærkning om, at krisen og krigen i 1864 »forstærkede selvsagt receptionen af nationale holdninger i befolkningen« (sst., 437). Men skal massenationalismens etablering klarlægges og forklares, må de politisk-kulturelle forudsætninger for og virkninger af 1864 undersøges nærmere. Sådanne undersøgelser mangler desværre fortsat.

Grundtvigianismen må stå centralt, når overgangen fra en elite-til en massenationalisme skal klarlægges og forklares, men endnu findes der ingen større undersøgelser af dens bidrag til den 'fordanskning' af kultur og religion, politik og økonomi, der fandt sted i anden halvdel af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Henrik S. Nissen har tidligere berørt problemet i en artikel om grundtvigianismens rolle i udviklingen af det moderne Danmark.¹² I *Dansk Identitetshistorie* vender han tilbage til spørgsmålet, idet han går i dybden på et enkelt, men vigtigt punkt: en analyse af de reaktioner, der fremkom i det grundtvigske højskolemiljø i 1930'ere, da spændingen mellem en national og en demokratisk identitet blev markant skærpet i kølvandet af nazismens fremvækst.

Nissen behandler situationen i 30'erne på baggrund af en analyse af den funktion, som folkebegrebet har haft i højskolebevægelsen. 'Folk' og 'demokrati' stod her som tæt forbundne størrelser: højskolens opgave var at gøre »almue til folk« – altså myndiggøre folket ved at give det forudsætningerne for at kunne overtage retten til riget. Men Nissen peger samtidig på, at der fra begyndelsen var en dobbelthed i højskolens folkebegreb. Når man skulle definere 'folket', gik man dels ud fra sindelaget – altså et kulturelt kriterium, dels ud fra fælles afstamning – altså et biologisk kriterium. Denne dobbelthed gik tilbage til Grundtvig, der anvendte begge kriterier fx i sangen Folkeligt skal alt nu være (1848).

Sindelagstolkningen var indtil 1920 den fremherskende i højskolekredse. Det skyldtes bl.a. hensynet til de danske i Sønderjylland. Men i 20'erne og 30'erne fik den biologiske folketænkning mere vind i sejlene, og samtidig var mange gårdmænd som følge af den økonomiske krise blevet mere negativt indstillet til koblingen mellem 'folk' og 'demokrati'. På denne baggrund laver Nissen en dybdeborende analyse af den debat om danskhed og demokrati, der fandt sted i højskolekredse i første halvdel af 30'erne. Højdepunktet var det store møde i Odense i april 1934, der dog ikke var i stand til at etablere en fælles forståelse af danskhed og demokrati.

¹² »Samfundsudviklingen og det grundtvigske«, i Henrik S. Nissen (udg.), *Efter Grundtvig. Hans betydning i dag*, 1983.

Nissens afhandling er spændende og perspektivrig læsning. Den redegør for de forskellige opfattelser, som højskolefolk havde af ligheder og forskelle mellem grundtvigianisme og nazisme – nogle havde endog meget svært ved at gøre deres forståelse af forskellen klar for deres samtidige. Afhandlingens styrke ligger i, at den afdækker de meget betydelige forskelle, der eksisterede i højskolefolks tolkning af begreber som 'folk', 'danskhed' og 'frihed', og får sat dem ind i en bredere identitetshistorisk sammenhæng. Derved kan Nissen vise, hvor langt grundtvigianere var fra at kunne omsætte deres enighed om 'det danske' som norm og værdi til en fælles forståelse af, hvad et folkestyre er.

Det nationale som særinteresse

Nationalismen er – som Rerup rigtigt påpeger – en ligheds- og integrationsideologi: »folk [blev] mere lige af at være medlemmer af et folk« (DIH 3,350). Den er baseret på forestillingen om et nationalt fællesskab, der eksisterer uafhængigt af alle skel i befolkningen. Fortalere for 'det nationale' tenderer derfor til at underspille eller benægte eksistensen af interessemodsatninger inden for folket og nationen. De forbigår også ofte, at 'det nationale' kan bruges til at pleje bestemte særinteresser. Men i nationalismen er der indbygget holdninger, der kan avle modstand og konflikt. I den nye identitetshistoriske forskning er der to bidrag, der ser nærmere på modstanden mod 'det nationale'.

I *Dansk Identitet?* har Steen Bo Frandsen en kort, men veloplagt artikel om *Jylland og Danmark – kolonisering, opdagelse eller ligeberettiget sameksistens*.¹³ Det er konflikten mellem 'det regionale' og 'det nationale', der her står i centrum. Det overordnede sigte er at få startet et opgør med den 'nationale' tendens i megen dansk historieforskning – altså det at anskue dansk historie ud fra nationalstatens og centralmagtens synsvinkel og dermed forbigå betydningen af de regionale identiteter og interesser. Det er således et forsøg på at tilføre dansk identitets- og samfundshistorie en regional dimension.¹⁴

Frandsen gør dette ved at se nærmere på den debat og konflikt, som forslaget om en forening af stænderforsamlingerne i Viborg og Roskilde udløste i 1830'erne og 40'erne. I denne konflikt indgik ikke alene interessemodsatninger mellem den jyske og københavnske politiske elite om, hvad der i økonomisk henseende skulle være centrum og

¹³ Jf. også »Men gives der da Provindser i Danmark? En undersøgelse af den regionale dimension i den danske stat i midten af 1800-tallet«, *Historie*, bd. 19, 1991.

¹⁴ Forsøget er søgt videreført i *Regionen i historien*, Den jyske historiker, nr.68, 1994.

periferi i den danske stat. Konflikten hentede også næring fra den kulturkløft og mistillid, som dengang eksisterede. Liberale som fx Lehmann afviste blankt den regionale identitets betydning, da han i 1838 slog fast: »der gives i Danmark ingen Provindser, der gives kun eet Danmark, beboet af Danske, Danske af samme Æt, med samme Historie, et eneste udeleligt Folk med fælles Charakter og Sæder, fælles Sprog og Litteratur, med fælles Minder og Forhåbninger.« De nationalliberales sejr i denne kamp – viser Frandsen – fik umuliggjort en mere føderal og decentral statsopbygning i en dansk sammenhæng. Set ud fra en regional synsvinkel fremstår de liberales kamp for 'det nationale' derfor som en kamp for »en centralstat med en benhård centralisme, der betød Jyllands og jydernes underordning i forhold til den fjerne hovedstad« (DI,104).

Modstand mod 'det nationale' er ikke kun kommet fra regionalister; den er også blevet fremført af fx socialister. Niels Finn Christiansen har tidligere gjort rede for ændringen i danske socialisters forståelse af stat og demokrati.¹⁵ I bd. 3 af Identitetshistorien har han videreført og udbygget denne fremstilling. *Socialismen og fædrelandet. Arbejderbevægelsen mellem internationalisme og national stolthed 1871-1940* er en fin og perspektivrig analyse af danske socialisters forståelse af og holdning til 'det nationale'.

Når socialister skulle afklare deres stilling til fædrelandet/'det nationale', måtte det fra første færd ske inden for rammerne af et spændingsfelt, der såvel identitets- som interessemæssigt var yderst komplekst. Arbejderbevægelsen har en del af sine rødder i en tværnational, kosmopolitisk håndværkerkultur. Modstandere anklagede den fra begyndelsen for at forfægte udanske, nærmest landsforræderiske synspunkter. Bevægelsen skulle ikke blot virke og opnå tilslutning blandt grupper, der var påvirket af den nationale rus og ideologi. Den skulle også samarbejde med politiske grupper, der prioriterede 'det nationale' højt. Og den måtte fra første færd tage stilling til spørgsmål, hvor politiske og nationale interesser fremstod som uforenelige størrelser – fx om danske nord-slesvigere burde stemme nationalt eller socialistisk.

Christiansen blotlægger to hovedtendenser i den måde, danske socialister tacklede denne vanskelige situation. Dels afviste de at debattere på modstandernes præmisser – altså se det som en kamp for og imod danskheden. De søgte i stedet at få den nationalpolitiske dagsorden ændret til en kamp mellem forskellige opfattelser af fædreland og dansk-

¹⁵ »The Logics of Democratic Socialism. The Case of Denmark«, i B. Stråth (udg.), *Language and the Construction of Class Identities*, 1990.

hed. Dels skete der langsomt en ændring i deres forståelse af og holdning til 'det nationale' som politisk ramme og værdi. I den tidlige arbejderbevægelse var internationalismen koblet sammen med et udtalt anti-nationalistisk engagement: nationalisme modarbejdede arbejdersolidariteten og klassekampen og tjente dermed borgerskabets interesser. Senere begyndte folk som Borgbjerg og Gustav Bang at pege på det komplementære forhold mellem internationalisme og nationalfølelse. Og i 20'erne og 30'erne blev 'det nationale' klart prioriteret på bekostning af internationalismen. Danmark for Folket (1934) »markerede [således] arbejderbevægelsens definitive identifikation med den danske nation«, og socialdemokratiet definerede sig herefter »som den naturlige arvtager efter det 19. århundredes folkelige og nationale bevægelser« (DIH 3,582-3).

Afhandlingen er idéhistorisk i sit anlæg, men formår samtidig at inddrage de politiske, sociale og kulturelle forhold, der må medtænkes, når ændringerne på idéplanet skal forklares. Dens force er, at den klarlægger en central udviklingslinie uden at give køb på præcisionen eller nuancerne. Den blotlægger ikke kun det konflikt- og konkurrenceforhold, der eksisterede mellem forskellige identiteter i den socialistiske arbejderbevægelse, men påviser også, at en væsentlig ændring i bevægelsens identitet ikke kunne ske uden »et radikalt skifte i samfundsanalyse og politisk strategi« (sst.,570).

Det nationale som kampmiddel

National identitet er blot en af flere identiteter. De kan virke på samme tid, men også aktiveres i forskellige sammenhænge. Der findes i den nye forskning flere bidrag, der beskæftiger sig med, hvorledes en national identitet er søgt aktiveret og brugt i bestemte situationer. Et sådant er Inge Adriansens *Dansk og tysk spejlet i hinanden. Portrætter af national identitet i 1920*¹⁶ – en sammenlignende analyse af de symboler og slogans, der blev brugt på danske og tyske plakater og løbesedler i afstemningskampen i Sønderjylland i 1920. At hun her kan påvise, at nationalsymboler ofte ikke er særegne for den nationale kultur, er for så vidt blot en bekræftelse af et velkendt forhold. Men det er en flot demonstration af den transnationale dimension i 'det nationale'.

Adriansens analyse fremstår som delvis kildestyret, idet hun ikke får begrundet, at en bestemt type kildemateriale (plakater mm.) kan ud-

¹⁶ Det er hendes bidrag til Dansk Identitet? – jf. også I. Adriansen & I. Doege, *Dansk eller tysk? Billeder af national selvforståelse i 1920, 1992*.

gøre en relevant identitetshistorisk analyseenhed. Hun formår dog at sætte sine to pointer ind i en bredere identitetshistorisk sammenhæng. I Sønderjylland blev nationalister konfronteret med identitetsforhold, som ikke passede videre godt med deres ideologi. De måtte derfor gå på kompromis med deres tænkning, når de søgte at overtale dansktalende, der var tysksindede og omvendt. De måtte fx appellere til den regionale identitet og bruge den som bindeled til en bestemt nationalitet, men samtidig gøre det på det 'forkerte' sprog – fx »I Tusind Aar har vi været Slesvigere. Vi vil vedblive at være Slesvigere. Derfor stemmer vi tysk.«

Hendes anden pointe er, at der var et interessant modsætningsforhold mellem afstemningen som politisk aktivitet og agitationens politiske indhold. Selve folkeafstemningen var baseret på det princip, at nationalitet grundlæggende er et spørgsmål om sindelag – altså noget personer og grupper kan vælge. Men den nationale agitation gik i begge lejre ud fra, at det afgørende ikke var sindelaget, men derimod afstamningen. Der blev i første række appelleret til byrd og blod i kampen om det nationale sindelag.

Besættelsestiden er den periode i nyere dansk historie, hvor der mest ihærdigt blev appelleret til det nationale sindelag, og den tages op i det længste enkeltbidrag i Identitetshistorien: Thorkild Borup Jensens *Besættelsestidens digte og sange som udtryk for national oplevelse og bevidsthed*, en afhandling på små 400 s. Som titlen angiver, drejer det sig om en identitetshistorisk analyse af to litterære genrer; digte og sange er udvalgt, bl.a. fordi de er »et fintmærkende samtidsbarometer, der tydeligt viser nuets nedslag i sindet og dermed anskueliggør både psykens udsving og samtidsoplevelsens karakter« (DIH 4,10).

Borup Jensen giver ikke alene en grundig og nuanceret behandling af tidens digte og sange, men gør også en del ud af at klargøre deres forbindelse til forholdene under besættelsestiden. Der arbejdes med tre analyseenheder: enkeltpersoner, temaer og grupper. Først behandles en række enkeltpersoners digtning med det formål at klarlægge forskellige forestillinger om og holdninger til dansk identitet. Det drejer sig om: Nis Petersen, Otto Gelsted, Kaj Munk, Piet Hein, Poul Sørensen, Halfdan Rasmussen og Morten Nielsen. Dernæst undersøger han, hvorledes to temaer behandles i tidens digtning. Det drejer sig dels om en bestemt forestilling: 'vi er alle i samme båd', dels forskellige forestillinger om det typisk danske. Endelig analyseres digte og sange fra fire grupper: kvindelige lyrikere, kommunister, nazister og modstandsbevægelsen.

Er man optaget af besættelsestidens digtning, kan Borup Jensens afhandling givetvis læses med stort udbytte. Er man derimod optaget af at udforske kampen om og med 'det nationale' under besættelsestiden,

stiller sagen sig noget anderledes. I en litteraturhistorisk sammenhæng kan det give god mening at bruge litterære genrer som analyseenhed, fordi undersøgelsen da vil sigte mod at klarlægge, hvad der skete med en bestemt genre i en bestemt periode. Men giver det også god mening at bruge litterære genrer som analyseenhed i en identitets- og bevidstheds-historisk sammenhæng? Jeg mener det ikke. I praksis kan Borup Jensen da heller ikke begrænse sig til digte og sange. Lejlighedsvis må han inddrage andre teksttyper – fx Hal Kochs Grundtvigforelæsnings (1940/43), Hans Hedtofts artikel om Arbejderne og Nationalfølelsen (1940), samleværket Dansk Dåd (1941) og Carsten Høegs foredrag om Nationalitet og Kultur (1943). Men brugen af litterære genrer som det altdominerende kriterium for afgrænsningen af relevant kildemateriale gør, at afhandlingen kommer til at fremstå som mere kilde- end problemstyret.

Dette hænger også sammen med, at Borup Jensen har en meget empirisk tilgang til det identitetshistoriske forskningsfelt. Han søger at give afhandlingen et videre perspektiv ved at koble til identitetshistoriske begrebsbestemmelser hos fx Benedict Anderson og Poul Bagge, men det lykkes ikke rigtigt. Med andre ord: afhandlingen mangler en indre dynamik og et klart sigtepunkt. Det kunne den måske have fået, hvis Borup Jensen havde sat sig for at bore i forholdet mellem 'det nationale' som fælles diskurs og de mange modstridende syn på politik og samfund. Det interessante ved 'det nationale' er ikke kun, at alle grupper brugte det som kampmiddel, men også at det kunne bruges til at legitimere næsten hvad som helst. 'Det nationale' var derfor på samme tid et meget oplagt og et ganske problematisk kampmiddel. Det har stedse været nationalismens styrke, at den er flerdimensionel og har kunnet forene sig med meget forskellige samfundssystemer og politiske ideologier. Besættelsestiden er et godt eksempel på dette.

Sprog og national identitet

Skal en national identitet opretholdes, må grænsen mellem 'folket' og 'de andre' markeres på forskellig vis. En grænsedragning forudsætter, at betydningsfulde forskelle kan udpeges – altså forskelle, der gør en forskel. Fortalere for en national identitet har arbejdet med flere kriterier for et nationalt tilhørsforhold: et folk kan defineres såvel biologisk som kulturelt. Et ofte anvendt kriterium er sproget: en sprogforskel opfattes af mange som en afgørende identitetsforskel.

I 1800- og begyndelsen af 1900-tallet var det forholdsvis enkelt at etablere en sammenhæng mellem sprog og national identitet: den kun-

ne begrundes ved hjælp af folkepsykologien. Man kunne da – som fx Otto Jespersen gjorde i 1902 – sætte lighedstegn mellem 'det dansk-sproglige' og 'det dansk-sjælelige' (jf DI-A, 317). Men så snart et folkepsykologisk udgangspunkt opgives, kan forestillingen om en direkte sammenhæng mellem sprog og national identitet ikke længere opretholdes. Man må i stedet til at finde socio-historiske forklaringer på, at sproget bliver brugt som en national 'markør'.

Spørgsmålet om sprog og national identitet tages op af Erik Hansen og Jørn Lund, begge kendte som både sprogforskere og sprogpolitikere. I *Dansk Identitet?* har Hansen et mindre bidrag om *Hvad er 'dansk' ved det danske sprog?* Udgangspunktet er, at modersmålet er »en del af os selv, af vor identitet«, og at trusler imod det danske sprog bliver set som »et tilbageskridt og en svækkelse af den danske kultur« (DI, 161-2). Hansen får sat flere vigtige sproghistoriske forhold på plads – fx at der af rent danske ord kun findes ca. 3.500 i nudansk, og at engelske ord normalt blot udgør 1-2% i moderne dansk sagprosa. Men han kommer ikke ind på, hvordan koblingen mellem sprog og national identitet er opstået, eller hvilke grupper/institutioner der henholdsvis har fremmet og modarbejdet den. Koblingen mellem sprog og nationalitet har hos Hansen karakter af noget taget-for-givet.

Bind 4 af Identitetshistorien afrundes med Jørn Lunds afhandling *Danskerne og deres sprog 1945-1990. Kritik og tolerance*. Lund er opmærksom på, at sammenhængen mellem sprog og nationalitet er et historisk variabelt forhold, men gør ikke forsøg på at forklare, hvordan det danske sprog er blevet »led i danskernes nationale identitetsfølelse« (DIH 4, 425). I praksis kommer Lund derfor til at ligge på linie med Hansen: koblingen mellem sprog og nationalitet er noget, der tages for givet. Og han har følgelig vanskeligt ved at forholde sig til Hans Hauges provokerende, men rigtige konstatering: »Nationalsprog har den funktion, at de skal hindre kommunikation og skabe forskelle mellem folkene« (sst., 496). Kun når et sprog kan bruges til at drage grænser, kan det fungere som national 'markør'.

Lunds afhandling er i øvrigt en tynd affære. Den mangler en styrende problemstilling. Den er ekstremt kildestyret: den består for 2/3 dels vedkommende af en gennemgang af Dansk Sprognævns samling af udklip fra aviser og tidsskrifter, og selv hvor andet relevant materiale ligger lige for hånden, følges sporene ikke længere end udklipssamlingen går. Denne del fremstår derfor som lidt af en citatmosaik. Sidste del er en gennemgang af en spørgeskemaundersøgelse af 77 tilfældige personer, der dog ikke er repræsentativt udvalgt. At afhandlingen på denne baggrund bliver uden konklusion eller perspektiv, kan ikke over-

raske. Men jeg finder det unægteligt overraskende, at den er blevet finansieret og offentliggjort som led i et større grundforskningsprojekt.

Man bliver ikke afgørende klogere på sammenhængen mellem sprog og national identitet ved at læse de nævnte bidrag til den identitetshistoriske forskning. Men problemet er vigtigt og påtrængende. I en artikel om *Sprogpolitik* fra 1991 pegede Erik Hansen på, »at Danmark er et harmonisk og homogent sprogsamfund med få og små problemer».¹⁷ Det er formentlig rigtigt, især hvis vi går et eller to årtier tilbage. I en identitetshistorisk sammenhæng er det centrale at få klarlagt, hvordan et sådant sprogsamfund blev etableret, hvorledes det er søgt opretholdt, og hvilke forhold har været med til at udfordre og nedbryde den sproglige harmonitilstand.

Skal det gøres, fordres der især analyser af dansk sprogpolitik som en identitets- og kulturpolitik. Rigsdansk som fælles sprognorm var ikke nationalstatens forudsætning, og det blev ikke skabt af folket. Tværtimod var det et produkt af den centralistiske nationalstat og en måde at gøre danske folk til et dansk folk. Omvendt: hvis man i dag skulle beslutte sig for at opløse eller opgive denne sprognorm som følge af, at Danmark i disse år er ved at tage de første små skridt henimod at blive et flerkulturelt samfund, så måtte det ses som et ganske radikalt skift i dansk identitets- og kulturpolitik.¹⁸

De lange linier

Da Forskningsgruppen for dansk identitetshistorie blev etableret i 1988, var en af dens første beslutninger at udelukke en »helhedsfremstilling af dansk identitetshistorie« (DIH 1,17) på grund af forskningssituationen. Men da grundforskningsprojektet var tilendebragt, havde gruppen fået »lyst til at fortælle danskhedens historie en gang til – i store træk, på mindre plads og uden det videnskabelige apparat«. I *På sporet af dansk identitet* har gruppen fremlagt »sin korte historie om danskheden set indefra« (SDI,16). Flemming Lundgreen-Nielsen har været ankermanden bag dette projekt og har selv bl.a. skrevet en indledning om *Danskhed – hvorfor og hvorledes*.

Fremstillingen dækker en periode på godt 1000 år; den starter med Jellingestenen og afsluttes med en diskussion af udsigterne for dansk identitet og demokrati i dagens Europa. Det er en gennemgang af dansk

¹⁷ Trykt i J. Normann Jørgensen (udg.), *Det danske sprogs status år 2001 – er dansk et truet sprog?*, 1991.

¹⁸ Jf. T. Kristiansen, »Vi har brug for et sprogpolitisk paradigmeskift«, Sst.

identitetshistorie. Men det er ikke en syntese eller helhedsfremstilling – altså et sammenhængende og overordnet bud på, hvad der fremstår som de dynamiske kræfter og centrale brudpunkter i dansk identitetshistorie. På sporet af dansk identitet er alt for usammenhængende og kalejdoskopisk til at kunne udgøre en helhedsfremstilling.

En kalejdoskopisk tilgang præger ikke alene mange enkeltkapitler, men også bogen som helhed. Den er blevet til gennem et samarbejde mellem litteratur- og faghistorikere, dog uden at der er blevet gjort forsøg på at afklare, hvorledes så forskellige faglige tilgange kan komme til at gå i spænd. I dele af bogen alterneres der mellem en fag- og litteraturhistorisk tilgang – fx skriver Feldebæk afsnittet om 1720-1800, Lundgreen-Nielsen det om 1800-1864. I andre dele skal den litteratur- og faghistoriske tilgang supplere hinanden – fx skriver Borup Jensen og Nissen parallelafsnit om 1920-1990. Det samlede resultat bliver en meget springende og flimrende fremstilling.

I *Dansk identitet*? kan man finde et forsøg på en helhedsfremstilling af nyere dansk identitetshistorie. Det drejer sig om *Folket, landet og nationen* af Palle Ove Christiansen og Uffe Østergård. Heri gøres der rede for det synspunkt, at danskere – ud fra en identitetsmæssig betragtning – egentlig er grundtvigske bønder. Eller med lidt andre ord: »I den særlige rurale modernisering blev et kompleks af landlige bondedyder – individualisme, folkeligt selvværd, materialisme og samarbejde – gjort til bærende ideologi for en politisk nation og den dertil hørende stat« (DI, 18). »... hele Grundtvigs livssyn: natur, sprog og historie, dvs. samfund hænger ubrydeligt sammen. (...) Det er det 'danske' ved danskerne og den danske politiske kultur. Krads i overfladen på enhver dansker også fra byerne, og chancen for at man møder en bonde i eksil er stor« (sst., 26-7).

Hvad det centrale angår, drejer det sig om den opfattelse, som Østergård har forfægtet med megen ihærdighed de sidste 10 år.¹⁹ På andre punkter er der tale om en delvis revideret og udbygget fremstilling af dansk identitetshistorie. Tidligere udgjorde antagelsen om en 'fælles førbevidst dansk mentalitet' en hjørnesteen i Østergårds analyse. Han arbejder nu kun med en fælles ideologi og har droppet mentalitetsbegrebet, hvilket jeg betragter som et skridt væk fra et større teoretisk morads.²⁰ Fremstillingen er samtidig blevet udbygget dels med en fylde-

¹⁹ Jf. »Hvad er det 'danske' ved Danmark«, Den jyske historiker, nr. 29-30, 1984, »Bønder og danskere – et essay om dansk mentalitet og politisk kultur«, i V. Wählin (udg.), Historien i kulturhistorien, 1988, kap. 3 af Europas ansigter, 1992 og senest »Norden – europæisk eller nordisk?«, Den jyske historiker, nr. 69-70, 1994.

²⁰ Jf. B.E. Jensen, »Kulturhistorie – et nyt og bedre helhedsbegreb?«, Historisk Tidsskrift, bd. 90, 1990.

gere redegørelse for forholdet mellem land og by i 1900-tallet, dels med ideen om Danmarks nationale integration som Københavns 'kolonisering' af provinserne.

På et afgørende punkt mangler der imidlertid en plausibel argumentation. Hele Østergårds analyse er baseret på den antagelse, at grundtvigske gårdmænd faktisk fik etableret et kulturelt hegemoni. Ingen vil bestride, at grundtvigianismen står centralt i nyere dansk identitetshistorie. Men der er unægtelig et stort spring fra dette til antagelsen om, at bevægelsen udøvede et kulturelt hegemoni. Østergård har stedse været vag og upræcis, når han skulle godtgøre, at det forholdt sig på denne måde. Det vage og upræcise kendetegner også den nye fremstilling: grundtvigianismens »populistiske og agrare værdier [er] umærkeligt blevet indlejret i dansk politisk kultur og uddannelse. Dette er særligt tydeligt i den danske foreningsstruktur og indenfor den udbredte frivillige aftenundervisning, som i dag søges af alle klasser« (sst.,39). Der mangler fortsat en ordentlig argumentation for omdrejningspunktet i hele analysen.

Et af de bedste kapitler i *På sporet af dansk identitet* må læses som et opgør med den grundlæggende præmis i Østergårds analyse. Opgøret er at finde i Niels Finn Christiansens *Folkets danskhed 1864-1920*. Indledningsvis nævner han den opfattelse, at »[den] 'demokratiske kapitalisme' [opnåede] (...) på ganske få år en status som noget genuint dansk. Både blandt udlændinge og i dansk selvbevidsthed kom bøndernes økonomisk-sociale og kulturelle selvorganisering til at stå som symbolet på, hvorledes et lille folk kan overvinde en krise og vende den til fremgang og forbillede for andre. Denne opfattelse har haft et langt efterliv, ja den udgør for mange fortsat det egentlig 'danske ved Danmark', som det er blevet formuleret« (SDI,159). Det sidste er en slet skjult henvisning til Østergård.

Synspunktet er imidlertid ikke et, som Christiansen kan tilslutte sig. I stedet for forestillingen om en hegemonisk grundtvigianisme søger han at blotlægge en indædt kamp om danskheden. Moderniseringen af Danmark – påpeges det – »affødte så dybe nye kløfter i befolkningen, at forestillingen om et nationalt fællesskab måtte forekomme illusorisk. (...) i tiåret efter 1864 udkrystalliseredes en række forskellige tendenser i tolkningen af den rette danskhed, tendenser der netop var sammenflettet med sociale og politiske holdninger« (sst.,162-3).

Kampen om danskheden fremstilles som en kamp mellem fire hovedpositioner. Der var en højre og en folkelig/venstre nationalisme, men tolkningen af 'det nationale' gav dog anledning til betydelig splittelse i sidstnævnte. Der var også to former for antinationalisme i Danmark: den

Hørupske og den socialistiske, der til tider var sammenfaldende, til andre gik i hver sin retning. Ifølge Christiansen »skete der en vis nedslidning af de meget skarpe kanter. Men de grundlæggende standpunkter blev opretholdt, og de blev i tilspidsede nationalpolitiske situationer aktiveret i al deres væld i de første årtier af det 20. årh.« (sst., 181). Dette er – som jeg ser det – en væsentlig mere plausibel fremstilling af dansk identitetshistorie i tidsrummet 1864-1920 end den Østergårdske, hvis præmis er grundtvigianernes dominans.

En status

Der er i løbet af ganske få år blevet publiceret flere tusind sider dansk identitetshistorie. Det kan derfor være rimeligt at spørge: hvordan tager forskningsfeltet sig ud efter en så massiv indsats? Der kan gøres status på flere måder. Man kan identificere de områder, hvor der fortsat synes at være behov for en forskningsindsats. Man kan prøve på at vurdere frugtbarheden af de forskellige forskningsstrategier. Man kan også se på, hvorledes dansk identitetshistorie forholder sig til udenlandsk forskning. Endelig kan man se på den betydning, som dansk identitetshistorisk forskning kan have i en bredere socio-kulturel sammenhæng.

Trods den omfattende indsats findes der fortsat flere 'hvide pletter' på det identitetshistoriske landkort. Et væsentligt 'hul' er tidligere nævnt. Henvisningerne til 1864 er mangfoldige, men endnu findes der ingen forsøg på at udrede 1864s virkningshistorie i forskellige sociale rum og sammenhænge, grupper og generationer. Men temaet trænger sig på, når man skal forstå ikke kun overgangen fra en elite- til en massenationalisme, men også indholdet af kampen om danskheden.

Et andet betydeligt 'hul' er udforskningen af forholdet mellem danskeres nationale og religiøse identitet.²¹ I indledningen til *På sporet af dansk identitet* nævner Lundgreen-Nielsen, at nationalfølelse i 1800-tallet blev en »religionserstatning« (SDI, 14), men temaet følges ikke op. Forholdet mellem religion og nation har dog også haft andre former – fx en symbiose. Det var tilfældet hos Grundtvig. Hans forståelse af forholdet mellem kristendom og danskhed er udforsket af især Helge Grell, men der er fortsat behov for analyser af hans virkningshistorie.²² Det ville fx være godt, hvis nogen ville gøre for Grundtvig, hvad Hans Hertel har

²¹ Feldbæk har selv peget på dette 'hul' – jf. DI, s. 74f.

²² En kritisk sammenligning og vurdering af Lundgreen-Nielsens og Østergårds tolkning/brug af Grundtvig er at finde i H. Leilund, »Grundtvig i dansk identitetshistorie«, Nord nytt, nr. 54, 1994.

gjort for Georg Brandes – altså udforske hvorledes han er blevet brugt af forskellige grupper i forskellige sammenhænge.²³ Men det er ikke alene grundtvigianere, der har sammenflettet kristendom og danskhed. Det er også sket inden for en statsnationalistisk ramme, hvor man i første række satsede på forbindelsen mellem 'Gud, Konge og Fædreland'. Sidstnævnte sammenkobling er i øvrigt endnu mindre udforsket end den grundtvigske symbiose af danskhed og kristendom.

Der er god grund til at formode, at skolesystemet har spillet en betydningsfuld rolle i den nationale integrationsproces, men endnu mangler der en udforskning af dette problemkompleks. I bd. 2 af Identitetshistorien har Feldbæk en analyse af skole og identitet 1789-1848, men indtil videre har ingen beskæftiget sig med skolens rolle i overgangen fra en elite- til en massenationalisme. Men det er her, at skolen for alvor bliver interessant. Der er fx behov for at få klarlagt dens rolle i den kamp om danskheden, der blev udkæmpet sideløbende med den socio-økonomiske modernisering af det danske samfund. Tilsvarende mangler der undersøgelser af, hvorledes massemedier som fx radio og tv har bidraget til skabelsen af fælles nationale referencerammer.²⁴

Ved læsningen af de mange tusind sider dansk identitetshistorie får man et indblik i, hvorledes 'nationale' nøglebegreber er blevet brugt gennem tiderne. Men indtil videre findes der ingen begrebshistoriske undersøgelser med udgangspunkt i dansk materiale. Skal vi få indsigt i 'det nationale' som en af vor tids dominerende diskurser, er begrebshistoriske analyser imidlertid uomgængelige. Man vil her kunne finde både inspiration og ledetråde i Reinhart Kosellecks store begrebshistoriske undersøgelse af *Volk, Nation, Nationalismus, Masse* (1992).²⁵

Der er behov for at få klargjort de betydningsforskydninger og -ændringer, som fx folkebegrebet har gennemløbet gennem de sidste par hundrede år i en dansk sammenhæng. Som led i Tyskerfejden kunne Christen Pram i 1790 skrive: »naar nu nogle af Folkets første Mænd, de nærmeste om Tronen, selv ere Fremmede – hvor tilgiveligt, at Mængden af Folket da troer det hele Folk tilsidesat, ringeagtet, haanet« (DIH 2,94). I konkurrencen om en ny fædrelandssang i 1818-19 var et noget andet folkebegreb fremherskende: »Kongen har sit Folk saa kjær, Folket ham som Fader« (sst.,196). I 1848 indlejrede Grundtvig to forskellige folkebegreber i samme sang: dels »Byrd og Blod er Folke-Grunde«, dels »Til et

²³ Jf. »Georg Brandes mellem socialdemokrater, marxister og kulturradikale«, i H. Hertel & S. Møller Kristensen, *Den politiske Georg Brandes*, 1973.

²⁴ Jf. O. Löfgren, »Medierne i nationsbygget. Hur pres, radio och TV gjorde Sverige svensk«, i U. Hannerz (udg.), *Medier och kulturer*, 1990.

²⁵ Trykt i *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 7, 1992.

Folk de alle hører, Som sig regner selv dertil« (DIH 3, 590). F.J. Borgbjerg trak i 1905 en linie tilbage til Grundtvig, men denne ville næppe have tilsluttet sig en socialistisk tolkning af folkebegrebet: »Skal Folket for Alvor kunne elske sit Fædreland, maa det eje et Fædreland; eje dets Jord, Grund, Kapitaler og Værdier. Grundtvig slog paa denne Tanke allerede i 1848. Socialismen vil gennemføre den. (...) Nationalitetsideen bliver således til Demokratisme, og denne atter naturnødvendigt til Socialisme og Internationalisme« (sst.,554). At Grundtvigs folkebegreb også kunne kobles til politiske opfattelser af et helt andet tilsnit, viser Damgaard Nielsens udsagn i 1934: »Der er et Lighedspunkt imellem Grundtvig og Hitler. Dette: det nationale – Byrd, Blod, Væsen, Stamme – er det naturgivne Grundlag for Folkesamfundet, Riget« (sst.,668).

Flere strategier bliver anvendt i dansk identitetshistorisk forskning. I den behandlede litteratur findes ingen eksempler på en decideret teori-formidlet forskningsstrategi – altså undersøgelser, der som udgangspunkt har nogle teoretisk gennemarbejdede problemstillinger og nøglebegreber. Men der findes eksempler på en teoriinspireret forskning – fx Østergårds og Rerups bidrag. En sådan tilgang har det fortrin, at den lægger op til en problemstyret forskning med et videregående perspektiv. Den kan være med til at sikre, at de valgte problemstillinger er væsentlige, og den vil som regel afkaste en eller flere overgribende forklaringshypoteser. Men valget af denne strategi friholder selvfølgelig ikke forskeren fra at sandsynliggøre de fremsatte hypoteser ved hjælp af et slidsomt empirisk arbejde.

Den forskningsstrategi, der er den fremherskende i *Dansk Identitetshistorie*, er den empiriske tilgang. Den udfoldes mest konsekvent i Krygers, Lundgreen-Nielsens og Lunds bidrag. Når en sådan strategi ofte har vist sig ikke at være videre produktiv, er hovedgrunden, at der ikke er blevet brugt den nødvendige tid på det at bearbejde problemstillingen, dens forudsætninger og perspektiver. Det har haft den konsekvens, at en del af forskningen mere har karakter af en kildegennemgang end forsøg på at bearbejde og løse en problemstilling. Kildefremlæggelse og -analyse kan naturligvis ikke undværes i empirisk forskning, men det afgørende må være, at den kan frembringe ny og forbedret indsigt i historiske processer.

I den foreliggende forskningspraksis kan der også findes mellempositioner mellem en meget empirisk og en teoriinspireret tilgang. Det kendetegner fx de mest vellykkede afhandlinger: Christiansens om danske socialister og Nissens om de grundtvigske højskoler. Det vellykkede går især tilbage til to forhold. De har begge bearbejdet et omfattende kildemateriale i lyset af en gennemarbejdet og perspektivrig problemstil-

ling. De har også begge valgt at rette opmærksomheden mod, hvorledes en bevægelse har søgt at håndtere spændings- og konfliktforholdet mellem to identiteter. Ikke mindst sidstnævnte har forlenet deres analyser med dynamik og perspektiv.

I *Social and Political Communities in European History* berører Keith Stringer spørgsmålet om flerheden af identiteter. Han skriver her: »An individual will have plural attachments, loyalties and senses of identity; sometimes these will conflict with one another and sometimes not, 'so that', in Eric Hobsbawm's formulation, 'a man might have no problem about feeling himself to be the son of an Irishman, the husband of a German woman, a member of a mining community, a worker, a supporter of Barnsley Football Club, a Liberal, a Primitive Methodist, a patriotic Englishman, possibly a Republican and a supporter of the British Empire'« (NNP,10). Dette er dog nok mere en teoretisk end en praktisk mulighed. Hvad vigtigere er, Stringer vælger i sin analyse at se bort fra denne flerhed af identiteter. National identitet behandles helt adskilt fra fx en klasse- og generationsidentitet.

En grund til at betragte identitetshistorie som et vigtigt forskningsfelt er, at personers/grupperes handlinger delvis må forklares ud fra deres identitet – altså at identitet udgør en central forklaringsvariabel.²⁶ Det har to konsekvenser. Skal identitet bruges som forklaringsvariabel, er det vigtigt at modarbejde tendensen til at opsplitte det identitetshistoriske forskningsfelt i flere separate parceller: nation, klasse, køn, region, konfession, generation osv. I stedet for at opdele og adskille er opgaven at få undersøgt, hvordan en gruppes flerhed af identiteter både kan spille sammen og bekriige hinanden. Når man dernæst skal forsøge at klarlægge den betydning, som en person/gruppe tillægger sine delvis komplementære, delvis konkurrerende identiteter, må opmærksomheden især rettes mod de sammenhænge, der kan give indblik i, hvordan en gruppe har bearbejdet spændings- og konfliktforholdet mellem dens forskellige identiteter. Christiansens og Nissens analyser er i denne henseende et betydeligt skridt i den rigtige retning.

Det er forholdsvis let at overskue, hvorledes dansk identitetshistorie forholder sig til udenlandsk forskning. Efter endt læsning er hovedindtrykket, at danske forskere gennemgående ikke interesserer sig ret meget for, hvad deres kolleger i andre lande har opnået af resultater inden for det samme forskningsfelt. Der er få eksempler på, at udenlandske undersøgelser har fungeret som inspirationskilde i en dansk sammen-

²⁶ Jf. B.E. Jensen, »Identitet som faghistorisk forskningsfelt«, *Historiedidaktik i Norden*, bd.2, 1984.

hæng. Samme forhold kan forklare fraværet af et komparativt udblik og perspektiv i dansk identitetshistorie. Men der findes en væsentlig undtagelse på dette område: Uffe Østergård. Hans *Europas ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden* (1992) er inspireret af udenlandsk forskning og et forsøg på at se dansk identitets- og samfundshistorie i et komparativt perspektiv.

Som jeg ser det, ville det have gavnet dansk identitetshistorie betydeligt, havde den forholdt sig aktivt diskuterende til begrebsbestemmelser og teoridannelser i den udenlandske forskning. Danske identitetshistorikere har nemlig i praksis måttet forholde sig til de samme problemer, som deres udenlandske kolleger har søgt at tackle. Hvis de havde forholdt sig til den udenlandske forskning, kunne det både have fremmet klarheden og givet en bedre perspektivering. Et par eksempler.

Et sådant problem er spørgsmålet om, hvordan forholdet mellem en 'patriotisk' og en 'national' identitet kan og skal forstås. Alle er enige om, at der har eksisteret former for 'patriotisk' identitet før midten af 1700-tallet, men spørgsmålet har meldt sig, om disse er afgørende forskellige fra de former for 'national' identitet, der kendes fra 1800-tallet.

For at kunne tackle dette problem har Orvar Löfgren foreslået, at der arbejdes med »an analytical distinction between the concepts of *patriotism* and *nationalism* (...) as representing two different cultural paradigms in nation-building. The wider concept of patriotism is based upon the love of God, King and Country by *subjects* of the state, whereas the idea of nationalism is based upon ideas about a 'Volksgemeinschaft', a shared history and culture, a common destiny, an idea of equality and fellowship«. ²⁷ En sådan distinktion kunne fx være anvendt i Conrads, Feldbæks, Krygers, Lundgreen-Nielsens og Wings analyser. Havde de brugt den, ville det uden tvivl have fjernet meget af tvetydigheden i deres analyser. Omvendt, havde de gode argumenter imod at arbejde med en distinktion mellem patriotisme og nationalisme, ville det have været et bidrag til den løbende diskussion om det identitetshistoriske begrebsapparat. I stedet for større klarhed har vi nu fået en forskning, der uden videre refleksion bruger 'patriotisk' og 'national' som synonymmer og derved kommer til at føre dansk nationalisme tilbage til sidste fjerdedel af 1700-tallet.

Der findes flere konkurrerende teoridannelser i udforskningen af etnisk/national identitet. En central konflikt er den mellem 'primordialister' og 'modernister'. ²⁸ De første betragter etnisk/national identitet

²⁷ »The Nationalization of Culture«, *Ethnologia Europaea*, bd. 19, 1989, s.7.

²⁸ Jf. A.S. Smith, *National Identity*, 1991.

som noget oprindeligt, næsten naturligt, og de fører den følgelig langt tilbage i tid – herhjemme forfægtes et sådant synspunkt især af folk som Ebbe Kløvedal Reich.²⁹ I modsætning hertil hævder de såkaldte 'modernister', at nationen og 'det nationale' i det væsentlige er en moderne opfindelse – altså noget, der først dukker op fra slutningen af 1700-tallet.

I dansk identitetshistorisk forskning kan man finde begge tendenser. Lundgreen-Nielsen fremstår nærmest som en fuldblods 'primordialist', når han hævder: »Danmark [har] en historisk stabilitet, mange større nationer må misunde det. Den udtrykkes i en lang ubrudt, om end til tider snirklet kongerække, i det danske sprog og i befolkningens overvejende ensartede karakter. (...) Danskere har i over tusinde år demonstreret evne og vilje til at udgøre et folk, en nation« (SDI,13). Over for dette kan man stille Christiansen/Østergård, der fremstår som sande 'modernister', når de fx skriver: »Indtil midt i 1800-tallet var de fleste danskere ikke 'danske', men bønder i forskellige landsdele, som ikke havde meget andet med hinanden at gøre end, at de var undersåtter under den samme konge i København. Mange af den 'danske' konges undersåtter talte [i øvrigt] ikke dansk men tysk og norsk« (DI,29). Som jeg ser det, kunne fx *På sporet af dansk identitet* være blevet en mere afklaret og perspektivrig bog, havde dens forfattere forholdt sig aktivt diskuterende til konflikten mellem 'primordialister' og 'modernister'. I stedet har vi nu fået en bog, hvor man kan spore begge disse tendenser, men hvor synspunkterne står i et uafklaret forhold til hinanden.

Dansk faghistorie og kampen om identiteten

Den kollektive identitetsdannelse er et af de felter, hvor faghistorikere har haft en ikke ubetydelig indflydelse. Historieforskning og -undervisning har fx spillet en aktiv rolle såvel i opbygningen som i reproduktionen af de eksisterende former for national identitet. I flere europæiske lande finder man i dag faghistorikere, der i deres forskning fortsat forholder sig diskuterende eller indgribende til de pågående kampe om den kollektive identitet. Det fremgår fx af Keith Robbins' artikel om *National Identity and History: Past, Present and Future* (1990).³⁰ Han peger her på, at historieforskningens aktive deltagelse i identitetskampene er delvis blevet underløbet af dens professionalisering og internationalisering. Men som han ser det, bør faghistorikere ikke trække sig ud af

²⁹ Jf. Kontrafej af den danske ånd, 1991.

³⁰ History, bd. 75, 1990 – genoptrykt i hans bog History, Religion and Identity in Modern Britain, 1993.

disse kampe, fordi »whether they like it or not, the writings of historians do have influence in the mass of exchanges that combine mysteriously to create any society's sense of its past, present and future«. ³¹ .

Der har i den danske offentlighed været betydelig interesse for den nye identitetshistoriske forskning. *Dansk Identitetshistorie* er således blevet fulgt med megen opmærksomhed i massemedierne. Interessen skyldes sikkert, at dansk identitet er et både ømfindtligt og omstridt spørgsmål i dagens Danmark. Det gør det relevant at rejse spørgsmålet om, hvordan dansk identitetshistorisk forskning forholder sig til nutidens kampe om danskernes identitet. Dansk faghistorie er ikke på dette punkt en homogen og entydig størrelse. Der må skelnes mellem mindst to positioner: henholdsvis en majoritets- og en minoritetsposition.

Der kan næppe være tvivl om, hvad der i dag er den fremherskende holdning blandt danske identitetshistorikere. Det er at holde sig på behørig afstand af nutidens kampe om danskernes identitet. Det har været et strukturerende hensyn bag hele projektprojekteringen bag *Dansk Identitetshistorie*. Projektet har på denne måde holdt sig fri af kontroversielle emner som forholdet mellem 'danskere' og 'indvandrere' eller danskeres identitetsmæssige plads i dagens og morgendagens Europa. Hele projektet kan således bekræfte indtrykket af dansk faghistorie som værende utrolig fortidsfikseret – dvs. at dansk faghistorisk forskning gennemgående mangler både et nutidsengagement og et fremtidsperspektiv. ³² Vi har at gøre med den form for faghistorisk tænkning, som den tyske historiedidaktiker Karl-Ernst Jeismann meget ramende har kaldt »ein gegenwartsabstinenter Positivismus«. ³³ Og det er derfor fuldt forståeligt, at *Dansk Identitetshistorie* er blevet modtaget med skuffelse blandt danske historielærere. Værket indeholder ikke meget stof af umiddelbar relevans for historiefagets arbejde med skolens politiske dannelse. ³⁴

Værket kan dog ikke helt holde sig fri af identitetspolitikken. Lejlighedsvis sker det, at det forfalder til en meget ordinær nationalideologisk legitimering. Det sker hos Lundgreen-Nielsen, der slutter sin afhandling

³¹ Sst., s. 377.

³² Jf. B.E. Jensen, »Dansk faghistorie i europæisk perspektiv. Om en dansk særudvikling«, i *Historiedidaktiske sonderinger*, bd. 1, 1994.

³³ »Thesen zum Verhältnis von Politik- und Geschichtsunterricht«, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, bd. 43, 1992, s. 563.

³⁴ Jf. den udtalte skuffelse i historielærertidsskrifterne: Birgit Knudsen i *Historie & Samtid*, 1991 og Per Nytrup i *Narratio*, nr. 21, 1992. Værket er ikke blevet anmeldt i gymnasielærernes tidsskrift *Noter om historie og undervisning*. Men at gymnasielærere stiller sig kritisk til dansk faghistorie fremgår fx af F.K. Madsen »En dag om dansk historieforskning i Eigveds Pakhus«, *Noter*, nr. 118, 1993.

om Grundtvig og danskhed af med at påpege følgende om Grundtvigs indsats: »Noget af det, Grundtvig i sin livslange kamp for danskhed kan citeres for, lyder ikke udelt behageligt i det 20. årh. Navnlig bliver hans udtryk skurrende, hvis de oversættes til tysk. Grundtvig har ubestrideligt de samme kilder i tysk filosofi – Herder, Fichte, Steffens – som Det tredje Riges historieteoretikere. (...) Det interessante i en dansk identitets-historie er, at alt det, der i Tyskland fører fra Herder og Fichte til katastroferne under Wilhelm 2. og Hitler, i Danmark bliver til folkehøjskole, andelsbevægelse og parlamentarisk og folkelig kultur bygget på samtale og kompromisser – ideelt set altid med respekt for mindretal« (DIH 3,173). På mig virker det grotesk at finde denne nationale pane-gyrik i samme bind, som Nissen har en afhandling, der klart påviser, at grundtvigske højskolefolk i 20'erne og 30'erne fandt det meget svært at få afklaret deres forhold til det parlamentariske demokrati, og at der endog var dem, der flirtede med nazismen.

Ikke al dansk identitetshistorie holder sig på behørig afstand af dagens identitetspolitik. Uffe Østergårds bidrag til identitetshistorien er et eksempel på en historieforskning båret af et udtalt nutidsengagement.³⁵ Hans *Europas ansigter* er således skrevet ud fra en bestemt synsvinkel og med et bestemt formål. »Jeg skriver historien eks- og implicit ud fra den danske erfaring. Ikke kun for at forstå Danmark, danskerne og det danske rige bedre, men også for at forstå de andre bedre«.³⁶ Et af bogens formål er at bidrage til, at danskere får en komparativ forståelse af deres placering i en europæisk sammenhæng. Derigennem skal de samtidig få et bedre grundlag for at tage stilling i en situation, hvor de skal gennem-tænke og træffe vigtige identitetspolitiske valg.

På sporet af dansk identitet rundes af med en spændende og perspektiv-rig diskussion af *Dansk identitet i fremtiden?* Kapitlet er skrevet af germani-sten Per Øhrgaard. Når han uden at få større faglige samvittighedskvaler engagerer sig i kontroversielle spørgsmål i nutidig dansk identitets-politik, så skyldes det – tror jeg – at han mere arbejder ud fra tyske end dansk fagnormer. I en tysk sammenhæng er det både legitimt og nor-malt, at fagfolk – herunder også faghistorikere – tager problemstillinger op, hvor der søges etableret en sammenhæng mellem fortidsfortolk-ning, samtidsanalyse og fremtidsforventning. Også på dette punkt kan dansk identitetshistorie hente megen værdifuld inspiration i udenlandsk historieforskning.

³⁵ Et andet eksempel kunne være den samling artikler, der er samlet under titlen Slesvigsk grænselære. En model for mindretal og modsætninger i nationernes Europa?, (= Vandkunsten nr. 7/8), 1992.

³⁶ *Europas ansigter*, 1992, s.11.